

ԱՐՄԱՆ ՄԱՆՈՅԱՆ

Պատմական գիտ. թեկնածու, ՀՀ ԿԳՄՄՆ, ՀՀ ՈԿ

ՇԻՐԱԿԻ ՄԱՐԶԻ ՆՈՐԱԿԱՌՈՒՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐԸ (1991–2017 ԹԹ.)

Եկեղեցական ճարտարապետությունը հայոց բազմադարյա մշակույթի ինքնատիպ եւ կարեւոր բնագավառներից է: Հայկական եկեղեցական ճարտարապետության բազմաթիվ կառույցներ աչքի են ընկնում իրենց յուրօրինակությամբ, գեղարվեստական հարուստ ավանդների կիրառմամբ ու զարգացմամբ, ներքին ու արտաքին հարդարանքի ուրույն լուծումներով, կառուցողական արվեստի բարձր մակարդակով:

Հայ միջնադարյան եկեղեցական ճարտարապետության պատմության մեջ, հիրավի, պատվավոր տեղ ունի Շիրակի (Անի–Շիրակ) ճարտարապետական դպրոցը՝ իր տաղանդաշատ շինարարներով ու խաչքարագործ վարպետներով: Այս դպրոցի ներկայացուցիչները հայ միջնադարյան եկեղեցական ճարտարապետությունը բարձրացրել են որակական մի նոր աստիճանի ու հարստացրել այնպիսի կոթողներով, ինչպիսիք են Երերույքի տաճարը, Դպրեվանքը, Լմբատավանքը, Հոռոմոսի, Արգինայի, Խժկոնքի, Մարմաշենի, Հառիճի վանական համալիրները, Լեռնակերտի, Սարալանջի, Պեմզաշենի, Սառնաղբյուրի, Տեկորի, Մրենի, հազարաշեն Անիի ու Գյումրիի գեղակերտ եկեղեցիները եւ բազմաթիվ այլ հուշաշեն կառույցներ: Ուշագրավ եւ արժեքավոր են Շիրակի հուշարձանները, որոնք լրացնում եւ ամբողջացնում են հայ միջնադարյան եկեղեցական ճարտարապետության հուշարձանաբույլը:

Այս հոդվածի շրջանակներում փորձել ենք ներկայացնել ՀՀ Շիրակի մարզի նորակառույց (1991–2017 թթ. կառուցված) եկեղեցիներն ու մատուռները՝ Գյումրիի Ս. Հռիփսիմե, Ս. Հակոբ Մծբնեցի, հակաօդային պաշտպանության զորամասի Ս. Սարգիս, Ս. Մինաս, Սրբոց Նահատակաց, Ս. Սարգիս, Անուշավանի Ս. Վարդան, Արթիկի ՔԿՀ-ի Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ, Գտաշենի Ս. Կարապետ, Եղնաջրի Ս. Սարգիս, Զույգաղբյուրի Ս. Խաչ, Լեռնակերտի Սրբոց Վարդանանց, Կաքավասարի Ս. Նարեկ, Կրասարի Ս. Բարսեղ, Հայկավանի Ս. Խաչ Ավետարան, Ղարիբջանյանի Ս. Հոգի, Շիրակավանի Ս. Աստվածածին, Սպանդարյանի Ս. Ամենափրկիչ, Ու-

կեհասկի Ս. Նարեկ եւ Ս. Ոսկեկող Ավետարան: Հոգվածում անդրադարձել ենք վերոհիշյալ եկեղեցիների ու մատուռների ճարտարապետական ձեւերին, կառուցման պատմությանն ու հարակից այլ հարցերի:

1991 թ. հետո նորանկախ Հայաստանի Հանրապետությունում հայկական եկեղեցական ճարտարապետությունը վերածնունդ, ապա նաեւ Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Գարեգին Բ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի գահակալության տարիներին վերելքի նոր շրջան ապրեց: ՀՀ մարզերում եւ քաղաքամայր Երեւանում կառուցվեցին նոր եկեղեցիներ: Անմասն չմնաց նաեւ Շիրակի մարզը:

Գյումրիի Սուրբ Հռիփսիմե եկեղեցի

1988 թ. դեկտեմբերի 7-ի՝ Հայաստանի տարածքի շուրջ 40%-ն ընդգրկած աղետալի երկրաշարժի հետեւանքով զոհվեցին հազարավոր մարդիկ, ավերվեց հանրապետության ամբողջ բնակավայրերի շուրջ 17%-ը, դադարեց գործելուց մոտ 170 արդյունաբերական ձեռնարկություն, մեծ վնաս կրեցին բնակավայրերն ու գյուղատնտեսական եւ արդյունաբերական համալիրը: Ամբողջովին կամ մասամբ ավերվեցին նաեւ պատմա-ճարտարապետական բազմաթիվ հուշարձաններ եւ արվեստի ստեղծագործություններ, տուժեց շուրջ 917 կրթօջախ¹: Տարերային աղետը ծանր ու անամոք կորուստներ պատճառեց նաեւ հանրապետության՝ մեծությամբ երկրորդ քաղաքին՝ Գյումրիին:

Արհավիրքից դեպի վերածնունդ ընթացող Գյումրիում կառուցված առաջին պաշտամունքային կառույցը Սուրբ Հռիփսիմե եկեղեցին է², որի շինարարությունն սկսվել է 1991 թ., ավարտվել 1992 թ.: Արտաքնապես

¹ 1988-ի Սպիտակի երկրաշարժի մասին տե՛ս <http://www.nssp-gov.am/spitak.htm>:

² Ամենայն հավանականությամբ՝ կառույցի համեստ չափերը նկատի ունենալով՝ Սուրբ Հռիփսիմեն համարում են մատուռ, ոչ թե եկեղեցի: Մատուռները (վկայարաններ) քրիստոնեական պաշտամունքային կառույցներ են, որոնք ստեղծվում են վկայի՝ մարտիրոսի, նահատակի գերեզմանի կամ մասունքների վրա: Մատուռները, ըստ էության, պարզ հորինվածքով փոքրաչափ եկեղեցիներ են՝ ուղղանկյուն հատակագծով, թաղածածկ, երկթեք կտուրով, որոնք հաճախ կառուցվել են բնակավայրերում, ճանապարհների, աղբյուրների ակունքների մոտ, գերեզմանատներում, վանական համալիրներում: Հետագայում մատուռ են անվանել ընդհանրապես փոքրածավալ եկեղեցիները, սակայն իրականում մատուռի եւ եկեղեցու տարբերությունը ոչ թե մեծությունն է, չափերը, այլ մատուռի հիմքերն օրհնված եւ օծված քարերով նվիրագործված չլինելը: Մատուռներ են կոչվում նաեւ եկեղեցիների օծված ավանդատները, որոնք պատարագամատուց անշարժ սեղան ունեն: Տե՛ս ՄԱՂԱՔԻԱ ԱՐՔ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ, Ծիսական բառարան, Անթիլիաս-Լիբանան, 1979, էջ 157-158. «Քրիստոնյա Հայաստան» հանրագիտարան, Երեւան, 2002, էջ 696:

եւ ճարտարապետական հորինվածքով հայկական եկեղեցական շինություններից տարբերվող, ավստրիական կաթոլիկ եկեղեցիների նմանությունամբ կառուցված այս եկեղեցին ունի ուղղանկյուն հատակագիծ, չորս ուղղանկյուն սյուներով շքամուտք, կարմիր կղմինդրե տանիք: Շքամուտքը, որից բացվում է դեպի աղոթասրահ տանող դուռը, տանիքին ունի փոքրիկ զանգաշտարակով սոխուկանման գմբեթ: Եկեղեցին լուսավորվում է հյուսիսային եւ հարավային պատերին գտնվող երեքական լուսամուտներով: Պարզ հորինվածքով Ս. Հռիփսիմե եկեղեցին զարդարում են սուրբ Տիրամոր, սուրբ Միքայել հրեշտակապետի, սրբոց Գայանյանց կույսերի եւ սուրբ Հռիփսիմեի բարձրաքանդակները³:

Շիրակի թեմի բարեխնամ առաջնորդ Տեր Միքայել եպիսկոպոս Աջապահյանը Գյումրիի Ավստրիական թաղամասում գտնվող Ս. Հռիփսիմե եկեղեցու ուխտի օր է հռչակել Հոգեգալստյան տոնին հաջորդող երկուշաբթի օրը՝ «Տօն Սրբոց Կուսանացն Հռիփսիմեանց», որը Հայ Առաքելական եկեղեցին տոնում է Կաթողիկե Սուրբ էջմիածնի տոնի նախընթաց երկուշաբթի օրը (կամ Սուրբ Գրիգոր Լուսավորչի ելքը Խորվիրապից տոնին նախորդող երկուշաբթի օրը): Այդ օրը Ս. Հռիփսիմե եկեղեցում մատուցվում է ուխտի սուրբ եւ անմահ պատարագ⁴:

Գյումրիի Սուրբ Հակոբ Մծբնեցի եկեղեցի

Հայաստանի Երրորդ Հանրապետության փառահեղ եկեղեցական կառույցներից է Գյումրիի Սուրբ Հակոբ Մծբնեցի եկեղեցին, որի շինարարությունն ավարտվել է 2002 թ. եւ Ամենայն Հայոց Գարեգին Բ. Կաթողիկոսի ձեռամբ օծվել 2002 թ. օգոստոսի 29-ին: Եկեղեցին կառուցվել է ԱՄՆ-ի Փենսիլվանիա նահանգի Իսթոն քաղաքի բնակիչներ Սարգիս եւ Բաբի Հակոբյան ամուսինների բարերարությամբ⁵: Խաչաձեւ կենտ-

³ Տէն Գ. ՆԱՎԱՍԱՐԳՅԱՆ, Գյումրի քաղաքի հայկական եկեղեցիների ճարտարապետությունը (հատված դիպլոմային աշխատանքից), http://deesim.blogspot.com/2014/07/blog-post_5593.html:

⁴ Տէն Ա. ԿԱՂՋԱՆՑՅԱՆ, Հռիփսիմե մեծ խորհուրդ եւ անուն ցանկալի... ուխտի սուրբ պատարագ Սուրբ Հռիփսիմե մատուռում, Ս. Յոթ Վերք, Ժ. տարի, թիվ 6 (114), հունիս, 2009, <http://yotverk.am/datei/090631/s090603.htm>. նույնի՝ «Հարսնացեալք Քրիստոսի երկնաւոր Փեսային, դստերք Վերին Սիոնի...». ուխտի սուրբ պատարագ Սուրբ Հռիփսիմե մատուռում, Ս. Յոթ Վերք, ԺԲ. տարի, թիվ 6 (138), հունիս, 2011. <http://www.yotverk.am/datei/110631/s110605.htm>:

⁵ Տէն Մ. ՄԱՐՏԻՐՈՅԱՆ, Վ. ՍԱՐԴԻԱՆՅԱՆ, Շիրակի նոր եկեղեցիները. «սիրուն ժամից» մինչեւ բանտի աղոթատուն. <https://hetq.am/hy/article/73775>:

րոնագմբեթ հորինվածքով Ս. Հակոբ Մծբնեցի եկեղեցին նախագծել է ճարտարապետ Բաղդասար Արզումանյանը⁶, հոյակերտ քանդակները հեղինակել է Գեորգի Բաղդասարյանը, իսկ շինարարական աշխատանքները ղեկավարել՝ Մկրտիչ Լամբարյանը: Ընդարձակ աղոթասրահով եկեղեցու գլխավոր մուտքն արեւմտյան, մյուս մուտքը հարավային կողմից է: Եկեղեցուն մի առանձին վեհուկություն են հաղորդում վեղարն ու 16-նիստանի թմբուկով գմբեթը: Առաջին հարկում խաչաթեւերն ու անկյունային չորս ավանդատներն են, երկրորդ հարկում՝ խաչաթեւերը միացնող անկյունային սենյակները, որոնք որպես վերնատուն են ծառայում, իսկ երրորդ հարկում երեք հարկ միասնական բարձրացող գմբեթածածկ կենտրոնական շրջանաձեւ աղոթասրահն է: Ուշագրավ է նաեւ եկեղեցու գետնահարկը, որը նախատեսված է բազմամարդ հավաքների ու հանդիսությունների համար:

Եկեղեցու տարածքում 2010 թ. տեղադրվել է երկրաշարժի զոհերին նվիրված հուշակոթող (քանդակագործ՝ Զավեն Կոշտոյան)⁷:

Ամեն տարի Սուրբ Հակոբ Մծբնա Հայրապետի տոնի⁸ առիթով Գյումրիի նույնանուն եկեղեցում մատուցվում է սուրբ եւ անմահ պատարագ: Տարիներ առաջ Մծբնի քաղաքից՝ Սուրբ Հակոբ Մծբնեցու մասունքների վրա կառուցված եկեղեցուց, Տ. Միքայել եպս. Աջապահյանը բերել եւ Գյումրիի Ս. Հակոբ Մծբնեցի եկեղեցուն է նվիրել քարեր⁹:

Գյումրիի Սուրբ Սարգիս մատուռ

Շիրակի մարզի նորակերտ քրիստոնեական պաշտամունքային կառույցներից է Գյումրիի Սուրբ Սարգիս մատուռը, որը կառուցվել է նշանա-

⁶ Ճարտարապետ Բ. Արզումանյանի կյանքն ու գործունեությունը հանգամանալից ներկայացված են հետեւյալ աշխատության մեջ՝ Վ. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, Նորոքյա Ոսկեձեռիկը. ճարտարապետ Բաղդասար Արզումանյանի կյանքն ու ստեղծագործական վաստակը, Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին, 2004:

⁷ Տե՛ս Գ. ՆԱՎԱՍԱՐԳՅԱՆ, Գյումրի քաղաքի հայկական եկեղեցիների ճարտարապետությունը (հատված դիպլոմային աշխատանքից), Գյումրու Սբ Հակոբ Մծբնեցի եկեղեցի. http://deesim.blogspot.com/2014/07/blog-post_8.html:

⁸ Հայ Առաքելական Եկեղեցին սուրբ Հակոբ Մծբնեցի Հայրապետի, Մարուգե ճգնավորի եւ Մելիտոս եպիսկոպոսի հիշատակը տոնախմբում է Հիսնակաց երրորդ կիրակիին հաջորդող շաբաթ օրը (Հիսնակաց նշանակում է հիսունօրյա պահ: Սուրբ Ծննդյանը նախորդող այս հիսնակը, որի միջակայքում է գտնվում «Սուրբ Հակոբի շաբաթապահ»-ը, սկսվում է նոյեմբերի 18-ի մերձակա կիրակիից հետո):

⁹ Տե՛ս Լ. ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ, Նշվեց Սուրբ Հակոբի տոնը նույնանուն եկեղեցում, Ս. Յոթ Վերք, ԺԺ. տարի, թիվ 12 (224), դեկտեմբեր, 2018. <http://www.yotverk.am/datei/181231/s181209.htm>:

վոր Սեւ Ղուկից քիչ հեռու՝ նախկին մանկական երկաթուղու տարածքում։ Սուրբ Սարգիսը համեստ չափերով, միախորան, խաչաձև կենտրոնագմբեթ պարզ կառույց է։ Միակ մուտքն արեւմտյան կողմից է։ Մատուռը լուսավորվում է թմբուկի շորս եւ արեւմտյան ու արեւելյան կողմերին բացված երկուական նեղ, երկարավուն, քանդակազարդ պսակներով լուսամուտներով։ Մատուռը նախագծել է ճարտարապետ Ռաֆիկ Եղոյանը, իսկ կառուցումը հովանավորել է բարերար Արտաշես Սարգսյանը¹⁰։ Մատուռի հիմնարկերը տեղի է ունեցել 2005 թ.¹¹, իսկ օծման հանդիսավոր արարողությունը՝ 2011 թ. փետրվարի 19-ին՝ Ս. Սարգիս Զորավարի տոնին¹²։

Գյումրիի հակաօդային պաշտպանության զորամասի

Սուրբ Սարգիս մատուռ

Շիրակի մարզի հաջորդ նորակառույց սրբավայրը Գյումրիի հակաօդային պաշտպանության զորամասի Սուրբ Սարգիս մատուռն է, որը կառուցվել է Ժամկետային զինծառայողներ Սարգիս Ասատրյանի եւ Թորգոմ Խաչատրյանի նախաձեռնությամբ եւ նրանց ծառայակից ընկերների ու ծնողների աջակցությամբ։ 2012 թ. ապրիլի 12-ին տեղի է ունեցել Ս. Սարգիս զորամասային մատուռի հիմնարկերի արարողությունը¹³։ Նույն թվականի հոկտեմբերի 29-ին Շիրակի թեմի առաջնորդ Տ. Միքայել եպս. Աջապահյանն ու բանակի հոգեւոր առաջնորդ Տ. Վրթանես եպս. Աբրահամյանը մատուռն օծել են¹⁴։

Գյումրիի Սուրբ Մինաս մատուռ

Մարզի հաջորդ նորակառույց աղոթատունը Գյումրիի Ս. Մինաս մատուռն է։ Կարմիր սրբատաշ տուֆով կառուցված մատուռը խաչաձև

¹⁰ Տէն Գ. ՆԱՎԱՍԱՐԴՅԱՆ, Գյումրի քաղաքի հայկական եկեղեցիների ճարտարապետությունը (հատված դիպլոմային աշխատանքից), Գյումրու Սբ Սարգիս մատուռը, http://deesim.blogspot.com/search/label/Սբ.Սարգիս_մատուռը։

¹¹ Տէն Ա. ԿԱՂՋԱՆՅԱՆ, «Եթէ ոչ տէր շինէ զտուն, ի նանիր վաստակին շինօղջ նորա»։ օծվեց Սուրբ Սարգիս մատուռը. Ս. Յոթ Վերք, ԺԲ. տարի, թիվ 2 (134), փետրվար, 2011. <http://www.yotverk.am/datei/110231/s110219.htm>։

¹² Տէն «Օծվեց Գյումրու Սբ Սարգիս մատուռը». <https://armenpress.am/arm/news/640975.html>։

¹³ Տէն «Զորամասային Ս. Սարգիս մատուռի հիմնարկերը». <https://ter-hambardzum.do.am/news/2012-04-20-1016>։

¹⁴ Տէն Հ. ՄՈՍԻՅԱՆ, Օծվեց զորամասի մատուռը, Ս. Յոթ Վերք, ԺԳ. տարի, թիվ 10 (154), հոկտեմբեր, 2012 կամ <http://www.yotverk.am/datei/121031/s121011.htm>։

կենտրոնագմբեթ հորինվածք ունի, հարավային պատին կա շինարարական արձանագրություն¹⁵։ Մուտքն արեւմտյան կողմից է։ Օծվել է 2013 թ. դեկտեմբերի 3-ին՝ սուրբ Մինասի հիշատակության օրը։ Մատուռը կառուցվել է ճարտարապետ Մաքսիմ Նշիլբաշյանի նախագծով եւ ՌԴ Խաբարովսկ քաղաքում բնակվող գործարար, ծնունդով գյումրեցի Սամվել Սողոյանի բարերարությամբ¹⁶։

Գյումրիի Սրբոց Նահատակաց եկեղեցի

Գյումրիի Սրբոց Նահատակաց նորակառույց եկեղեցին Հայաստանի, Վրաստանի, Ռուսաստանի եւ Արեւելյան Եւրոպայի հայ կաթողիկեների առաջնորդանիստ եկեղեցին է, որը հիմնադրվել է Սուրբ Խաչ անվամբ¹⁷։ Շինարարական աշխատանքներն սկսվել են 2010 թ.՝ առաքելական պատվիրակ նշանակված Տ. Վահան ծ. վրդ. Օհանյանի օրոք՝ Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Գարեգին Բ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի օրհնությամբ, ՀՀ կառավարության աջակցությամբ եւ ավարտվել 2015 թ. սեպտեմբերին։ Եկեղեցու շինարարական աշխատանքները շարունակել եւ ավարտին է հասցրել 2011 թվականից թեմի առաջնորդի պաշտոնն ստանձնած Գերաշնորհ Տեր Ռաֆայել արքեպս. Մինասյանը։ Նրա որոշմամբ՝ որպես Հայոց ցեղասպանության 100-րդ տարելիցի խորհրդանիշ եւ ի նշան նահատակների անմար հիշատակի՝ եկեղեցին օծվել է Սրբոց Նահատակաց անունով¹⁸։

¹⁵ ՏՆԱ Ա.Լ. ԿԱՂՋՎԱՆՅԱՆ, «Խոստովան եղիցուք անուան Քում սրբոյ եւ պարծեսցուք յօրհնութիւնս Քո», ուխտի սուրբ պատարագ Ս. Մինաս մատուռում, Ս. Յոթ Վերք, ԺԵ. տարի, թիվ 12 (180), դեկտեմբեր, 2014 կամ <http://www.yotverk.am/datei/141231/s141209.htm>. նույնի՝ «Խոստովան եղիցուք անուան Քում սրբոյ եւ պարծեսցուք յօրհնութիւնս Քո», ուխտի սուրբ պատարագ Ս. Մինաս մատուռում, Ս. Յոթ Վերք, ԺԹ. տարի, թիվ 12 (224), դեկտեմբեր, 2018 կամ <http://yotverk.am/datei/181231/s181205.htm>. նույնի՝ «Ոչ միայն ի նա հաւատայ, այլեւ վասն նորա չարչարիցէ», ուխտի սուրբ պատարագ Սուրբ Մինաս մատուռում, Ս. Յոթ Վերք, ԺԷ. տարի, թիվ 12 (204), դեկտեմբեր, 2016 կամ <http://www.yotverk.am/datei/161231/s161203.htm>։

¹⁶ ՏՆԱ ԱՐԱՐԱՏ ՍՐԿ. ՍԱՐԳՍՅԱՆ, «Եկայք շինեսցուք սուրբ զխորանն լուսոյ...». ձեռամբ առաջնորդ սրբազանի օծվեց Սուրբ Մինաս եկեղեցին — Ս. Յոթ Վերք, ԺԴ. տարի, թիվ 12 (168), դեկտեմբեր, 2013 կամ <http://www.yotverk.am/datei/131231/s131205.htm>։

¹⁷ ՏՆԱ «Տեղի ունեցավ Գյումրիի Սուրբ Խաչ կաթողիկ եկեղեցու հիմնարկերը», <https://armenpress.am/arm/news/631750/arm/>։

¹⁸ ՏՆԱ «ՀՀ նախագահը Գյումրիում ներկա է գտնվել Հայ Կաթողիկե Սրբոց Նահատակաց եկեղեցու օծման», <https://news.am/arm/news/287557.html>. Լ. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, Սուրբ Նահատակաց եկեղեցի. ինչպես Հայաստանի կաթողիկները Մայր տաճար ունեցան, <https://armeniasputnik.am/exclusive/20190203/17098850/gyumri-katolikner-trndez.html>։

Եկեղեցին կառուցվել է ճարտարապետ Հակոբ Զիվանյանի նախագծով, շինարարական աշխատանքները ղեկավարել է Հակոբ Բաղդասարյանը, իսկ քանդակների հեղինակը Ռազմիկ Ավագյանն է¹⁹։ Սրբոց Նահատակաց եկեղեցու կառուցմանն աջակցել են Վատիկանի Սուրբ Աթոռի Արեւելյան եկեղեցիների ժողովը, Իտալիայի կաթողիկե եպիսկոպոսների խորհուրդը, ԱՄՆ-ի կաթողիկե եպիսկոպոսների խորհուրդը, «Ռենովաբիս» բարեսիրական միջազգային կազմակերպությունը, Քյոլնի թեմը, «Church in Need» կազմակերպությունը, «Աշխատանք Արեւելքում» միությունը, Հռոմի Լեոնյան վարժարանը եւ Հռոմի Սուրբ Վլաս եկեղեցին։ Սրբոց Նահատակաց եկեղեցին ութանիստ եռահարկ զվարթնոցատիպ կառույց է, որի նավակատյաց հանդեսը կատարվել է 2015 թ. սեպտեմբերի 24-ին Հռոմի Սրբազան Պապի ներկայացուցիչ կարդինալ Լեոնարդո Սանդրիի (Արեւելյան Կաթողիկե եկեղեցիների ժողովի նախագահ) եւ Տանն Կիլիկիո Կաթողիկե Հայոց Պատրիարք-Կաթողիկոս Գրիգոր Պետրոս Ի. հանդիսապետությանմ²⁰։

Հայոց ցեղասպանության 100-րդ տարելիցի շրջանակներում Սրբոց Նահատակաց եկեղեցու բակում տեղադրվել է նահատակների հիշատակը հավերժացնող խաչքար²¹։

2016 թ. Հռոմի Ֆրանցիսկոս Պապը Գյումրիի Սրբոց Նահատակաց առաջնորդանիստ հայ կաթողիկե տաճարին խորհրդանշական քար է նվիրել, որը վերցված է Հռոմի Ս. Պետրոս Մայր տաճարի պատից²²։ Պապի նվիրած քարը զետեղված էր Ս. Պետրոսի տաճարի պատին 2000 թ.՝ ձեռամբ Նորին Սրբություն Ս. Հովհաննես Պողոս Բ. Պապի։ Քարը Ս. Պետրոսի տաճարից վերցվել է Ողորմության հոբելյանական տարվա բացման առթիվ՝ 2015 թ. դեկտեմբերի 8-ին՝ Անարատ հղության տոնին։ Քարը նվիրվել է «որպես նշան սերտ հաղորդության Սրբազան Քահանայապե-

¹⁹ Տէն Գ. ՆԱՎԱՍԱՐԴՅԱՆ, Գյումրի քաղաքի հայկական եկեղեցիների ճարտարապետությունը (հատված դիպլոմային աշխատանքից), Սբ Խաչ հայ կաթողիկեների եկեղեցի. http://deesim.blogspot.com/2014/08/blog-post_77.html։

²⁰ Տէն «Օծվեց Գյումրիի Սրբոց Նահատակաց առաջնորդանիստ եկեղեցին», <http://shirak.mtad.am/news/item/2015/09/24/katolik/>, նաեւ՝ «Գյումրիում օծվեց Հայ կաթողիկե Սրբոց Նահատակաց առաջնորդանիստ եղեկեղեցին», <https://www.youtube.com/watch?v=ef2iHLjN0U>, «Օծվել է Հայ Կաթողիկե Սրբոց Նահատակաց աթոռանիստ եկեղեցին», https://www.youtube.com/watch?v=oX_xVN7mdOs։

²¹ Տէն «ՀՀ նախագահը Գյումրիում ներկա է գտնվել Հայ Կաթողիկե Սրբոց Նահատակաց եկեղեցու օծմանը», <https://news.am/arm/news/287557.html>, նաեւ՝ «Գյումրիում օծվել է Հայ Կաթողիկե Սրբոց Նահատակաց եկեղեցին», <https://mediamax.am/am/news/society/15475/>։

²² Տէն «Հռոմի Պապը միություն խորհրդանիշ քար է նվիրել Գյումրիի Սրբոց Նահատակաց եկեղեցուն», <http://1lur.am/am/archives/250908>։

տի հետ, որը հաջորդն է Պետրոս առաքյալի, եւ որպէս մասնակցութիւն հոգեւոր շնորհների հոբելյանական տարվա»²³; Խորհրդանշական քարն ագուցվելու էր Գյումրիի Սրբոց Նահատակաց եկեղեցու պատին:

Անուշավանի Սրբոց Վարդանանց (Սուրբ Վարդան) մատուռ

Անուշավան գյուղի Սրբոց Վարդանանց (Սուրբ Վարդան) մատուռը գտնվում է գյուղամիջուկում: Մատուռը կառուցվել է 2009 թ. Մոսկվայում բնակվող Արտաշես Հարությունյանի եւ Աբգար Մկրտչյանի նախաձեռնությամբ եւ տրամադրած միջոցներով: Մատուռի օծման հանդիսավոր արարողությունը կատարվել է 2009 թ. մայիսի 7-ին²⁴:

«Արթիկ» ՔԿՀ-ի Սուրբ Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցի

Հառիճ գյուղի վարչական սահմաններում գտնվող «Արթիկ» քրեակատարողական հիմնարկի Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցու հիմնարկեքը կատարվել է 2010 թ. մայիսի 13-ին՝ Շիրակի թեմի առաջնորդ Տ. Միքայել եպիսկոպոս Աջապահյանի ձեռամբ եւ ընթերակայությամբ Հառիճավանքի վանահայր Տ. Կորյուն արեղա Առաքելյանի ու Լմբատավանքի հոգեւոր հովիվ Տ. Լեւոն քահանա Հովհաննիսյանի²⁵: Խաչածեւ կենտրոնագմբեթ Ս. Գրիգոր Լուսավորիչը կառուցվել է ՔԿՀ-ի վարչակազմի նախաձեռնությամբ եւ դատապարտյալների գործուն մասնակցությամբ²⁶: Եկեղեցու կառուցման գործում մեծ ներդրում է ունեցել ՔԿՀ-ի նախկին պետ, արդարադատության գնդապետ Վարդան Սարգսյանը²⁷: Եկեղեցու քանդակագործն է Տիգրան Հակոբյանը: Եկեղեցին ունի մեկ մուտք, յուրաքանչյուր խաչաթեւի ճակատային մասում՝ մեկական նեղ, երկարավուն

²³ «Հոռմի Ֆրանցիսկոս պապը միութեան խորհրդանշիչ քար է նվիրել Գյումրիի Սրբոց Նահատակաց եկեղեցուն», <https://shabat.am/am/article/33836/Hromi-Franciskos-Papy-miutyankhorhrdanish>, https://www.panorama.am/am/news/2016/03/08Հոռմի-Պապ/1541268?fbclid=IwAR2l6DDU6OZliacRjIQ3JwHgqWacsFL87v_YWzawlsQmmJ6UfyQhi73Lew4:

²⁴ Տէս Ա. ԿԱՂՋՎԱՆՅԱՆ, «Օրհնեցից զՏէր յամենայն ժամ, յամենայն ժամ օրհնութիւն Նորա ի բերան իմ», եպիսկոպոսական սուրբ պատարագ Անուշավանում, Ս. Յոթ Վերք, ԺԳ. տարի, թիվ 6 (150), հունիս, 2012. <http://yotverk.am/datei/120631/s120608.htm>:

²⁵ Տէս Լ. ՅՈՒԳՅԱՆ, Մատուռի հիմնարկեք «Արթիկ» քրեակատարողական հիմնարկում, Ս. Յոթ Վերք, ԺԱ. տարի, թիվ 5 (125), մայիս, 2010. <http://www.yotverk.am/datei/100531/s100502.htm>:

²⁶ Տէս «Արթիկ ՔԿՀ-ի կալանավորներն իրենց միջոցներով եկեղեցի են կառուցելու», <https://news.am/arm/news/66103.html>:

²⁷ Մ. ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ, Վ. ՍԱՐԴԵԱՆՅԱՆ, Շիրակի նոր եկեղեցիները. «սիրուն ժամից» մինչեւ բանտի աղոթատուն, <https://hetq.am/hy/article/73775>:

լուսամուտ: Հյուսիսային կողմում զանգակատունն է, իսկ հարավային կողմում՝ մոմավառության սրահը: Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցին օծվել է 2010 թ. դեկտեմբերի 11-ին²⁸:

Գտաշենի Սուրբ Կարապետ եկեղեցի

Մարզի հաջորդ նորակառույց եկեղեցին Գտաշենի Ս. Կարապետն է, որի հիմնարկեքի արարողությունը կատարել է 2010 թ. դեկտեմբերի 6-ին²⁹: Մոսկվայում հաստատված ջավախեցի գործարար Կարապետ Պողոսյանի բարերարությանմբ եկեղեցին կառուցվել է 2011 թ.: Վարդագույն սրբատաշ տուֆով կառուցված եկեղեցին միանավ բազիլիկ է՝ քառասյուն փոքրիկ գմբեթով. միակ մուտքն արեւմտյան կողմում է: Հյուսիսային, հարավային եւ արեւմտյան ճակատներում կան մեկական նեղ, երկարավուն լուսամուտներ: Ս. Կարապետ եկեղեցին հանդիսավորապես օծվել է 2011 թ. սեպտեմբերի 3-ին³⁰:

Եղնաջրի Սուրբ Սարգիս եկեղեցի

Եղնաջրի Ս. Սարգիս եկեղեցին կառուցվել է 2006 թ. «ԿԱԶԱ» շվեյցարական մարդասիրական հիմնադրամի բարերարությանմբ³¹: Խաչաձեւ կենտրոնագմբեթ Ս. Սարգիս եկեղեցու մուտքն արեւմտյան կողմից է: Եկեղեցին լուսավորվում է խաչաթեւի հյուսիսային եւ հարավային ճակատների մեկական նեղ, երկարավուն եւ գմբեթի թմբուկի լուսամուտներով: Ս. Սարգիս եկեղեցին օծվել է 2007 թ. օգոստոսի 8-ին³²:

²⁸ Տէս Ա. ԿԱՂՉԱՆՅԱՆ, «Նորոգող հնութեանց, նորոգեա՛լ եւ զիս, նորոգ զարդարեա՛լ». օծվեց «Արթիկ» քրեակատարողական հիմնարկի մատուռը, Ս. Յոթ Վերք, ԺԱ. տարի, թիվ 12 (132), դեկտեմբեր, 2010. <http://www.yotverk.am/datei/101231/s101204.htm>. տէս նաեւ <https://armenpress.am/arm/news/632207>:

²⁹ «Մատուռի հիմնարկեք Գտաշենում», Ս. Յոթ Վերք, ԺԱ. տարի, թիվ 10 (130), հոկտեմբեր, 2010. <http://www.yotverk.am/datei/101031/s101003.htm>:

³⁰ Տէս Ա. ԿԱՂՉԱՆՅԱՆ, «Եղիցի ձեռն Քո ի կեցուցանել զիս, զի զպատուիրանս Քո ընտրեցի». օծվեց Գտաշեն գյուղի Սուրբ Կարապետ մատուռը, Ս. Յոթ Վերք, ԺԲ. տարի, թիվ 9 (141), սեպտեմբեր, 2011. <http://www.yotverk.am/datei/110931/s110907.htm>. նույնի՝ «Ընդ անառակին որդւոյ գոյեմք առ Հայրդ, զթաժ...». սուրբ պատարագ Գտաշենի Սուրբ Կարապետ մատուռում, Ս. Յոթ Վերք, ԺԸ. տարի, թիվ 3 (207), մարտ, 2017, <http://yotverk.am/datei/170331/s170301.htm>:

³¹ Տէս «ԿԱԶԱ» շվեյցարական մարդասիրական հիմնադրամ», «Հաշվետվություն 1997—2017», էջ 28. http://kasa.am/wp-content/uploads/2015/12/KASA_report_arm.pdf:

³² Տէս Ա. ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ, Ամառը Եղնաջուրի ճամբարում, Ս. Յոթ Վերք, Ը. տարի, թիվ 8 (92), օգոստոս, 2007. <http://www.yotverk.am/datei/070831/s070804.htm>:

Զույգադրյուրի Սուրբ Խաչ եկեղեցի

Զույգադրյուրի Ս. Խաչ եկեղեցու հիմնարկների արարողությունը կատարվել է 2007 թ.: Նորակերտ խաչաձև կենտրոնագմբեթ եկեղեցին կառուցվել է ծագումով զույգադրյուրցի Վոլոդյա Մաթեոսյանի բարերարությամբ: Ս. Խաչ եկեղեցին օծվել է 2008 թ. հունիսի 28-ին³³:

Լեոնակերտի Սուրբ Վարդան (Սրբոց Վարդանանց) եկեղեցի

Լեոնակերտ գյուղի մուտքը զարդարող Ս. Վարդան (Սրբոց Վարդանանց) եկեղեցու կառուցումը նախաձեռնել եւ իրագործել է Եկատերինբուրգում հաստատված լեոնակերտցի գործարար Գագիկ Հովհաննիսյանը: Խաչաձև կենտրոնագմբեթ հորինվածքով եկեղեցին կառուցվել է 2005–2006 թթ.³⁴: 2006 թ. հոկտեմբերի 28-ին³⁵ օծվել է Ս. Վարդան եկեղեցու խաչը, իսկ 2007 թ.՝ եկեղեցին³⁶:

Կաֆավասարի Սուրբ Նարեկ եկեղեցի

Շիրակի մարզի նորակառույց Ս. Նարեկ եկեղեցու շինարարական աշխատանքները սկսվել են 2008 թ. օգոստոսի 23-ին եւ ավարտվել նույն թվականի հոկտեմբերի 30-ին³⁷: Խաչաձև կենտրոնագմբեթ հորինվածքով եկեղեցու կառուցումը հովանավորել է ծնունդով կաքավասարցի, արդարադատության գեներալ-մայոր Աշոտ Մարտիրոսյանը: Ս. Նարեկ եկեղեցու օծման հանդիսավոր արարողությունը կատարվել է 2009 թ. օգոստոսի 1-ին:

³³ ՏՆՍ Ա.Լ. ԿԱՂՋՎԱՆՑՅԱՆ, Զույգադրյուրում օծվեց Սուրբ Խաչ մատուռը, Ս. Յոթ Վերք, Թ. տարի, թիվ 7 (103), հուլիս, 2008. <http://www.yotverk.am/datei/080731/s080703.htm>, նույնի՝ «Ուղիղ եղիցին աղաչանք մեր որպես խունկ առաջի քո, Տէր». եպիսկոպոսական սուրբ պատարագ Զույգադրյուրում, Ս. Յոթ Վերք, ԺԷ. տարի, թիվ 9 (201), սեպտեմբեր, 2016. <http://www.yotverk.am/datei/160931/s160901.htm>:

³⁴ ՏՆՍ Լ. ՍՈՂՈՅԱՆ, Լեոնակերտի 4–5-րդ դարերի բազիլիկ եկեղեցին արդեն զանգակատուն ունի, <https://hetq.am/hy/article/78330>:

³⁵ «Օծվեցին Ս. Սարգիս եւ Ս. Վարդան մատուռների խաչերը», Ս. Յոթ Վերք», է. տարի, թիվ 10 (82), հոկտեմբեր, 2006. <http://www.yotverk.am/datei/061031/s061004.htm>:

³⁶ ՏՆՍ Մ. ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ, «Հայի մեր պարտքն է օրերից վեր թեւել, պատմություն կերտել եւ դառնալ հավերժի ճամփորդ», Ս. Յոթ Վերք, Ը. տարի, թիվ 12 (96), դեկտեմբեր, 2007. <http://www.yotverk.am/datei/071231/s071202.htm>:

³⁷ ՏՆՍ Ա.Լ. ԿԱՂՋՎԱՆՑՅԱՆ, Օծվեց Կաքավասարի Սուրբ Նարեկ մատուռը, Ս. Յոթ Վերք, Ժ. տարի, թիվ 8 (116), օգոստոս, 2009. <http://www.yotverk.am/datei/090831/s090807.htm>, նույնի՝ «Գտալ այնոցիկ, որ զԻսն ոչ խնդրէին եւ յայտնի եղէ այնոցիկ, որ զԻսն ոչ ճանաչէին». եպիսկոպոսական սուրբ պատարագ Կաքավասարում, Ս. Յոթ Վերք, ԺԱ. տարի, թիվ 1 (121), հունվար, 2010. <http://www.yotverk.am/datei/100131/s100107.htm>:

Կրասարի Սուրբ Բարսեղ եկեղեցի

Կրասարի Ս. Բարսեղ եկեղեցին կառուցվել է Գառնիկ, Գագիկ, Տարոն եւ Տավրոս Պապիկյանների բարերարությունով: Կարմիր սրբատաշ տուֆով կառուցված եւ քառանկյուն սյուներով երեք նավերից բաղկացած սրահի (բազիլիկ) հորինվածքով եկեղեցուն արեւմտյան կողմից կից է զանգակատունը, որն ունի ութսյունանի բոլորաշեն գմբեթ: Եկեղեցուն մուտքն արեւմտյան կողմից է: Հարավային ճակատին կան երեք նեղ, երկարավուն լուսամուտներ. եւս երկու լուսամուտներ կան դռան աջ ու ձախ կողմերին: Կրասարի Ս. Բարսեղ եկեղեցու հիմնօրհներքի արարողությունը կատարվել է 2016 թ. օգոստոսի 17-ին³⁸, իսկ օծման հանդիսավոր արարողությունը՝ 2017 թ. հուլիսի 29-ին³⁹:

Հայկավանի Սուրբ Խաչ Ավետարան եկեղեցի

Մարզի հաջորդ նորակառույցը Հայկավանի Ս. Խաչ Ավետարան եկեղեցին է, որը կառուցվել է 2008 թ. Աբրահամ եւ Սպարտակ Խաչատրյան եղբայրների բարերարությունով: Ս. Խաչ Ավետարան եկեղեցին խաչաձեւ կենտրոնագմբեթ հորինվածք ունի: Մուտքն արեւմտյան կողմից է: Հյուսիսային եւ հարավային ճակատներին կան մեկական նեղ, երկարավուն լուսամուտներ: Հայկավանի Ս. Խաչ Ավետարան եկեղեցին օծվել է 2008 թ. նոյեմբերի 15-ին⁴⁰:

Ղարիբջանյանի Սուրբ Հոգի եկեղեցի

Մարզի նորակառույցներից է Ղարիբջանյանի Ս. Հոգի եկեղեցին, որը կառուցվել է 2008 թ. Սամվել Տոնոյանի բարերարությամբ՝ ի հիշատակ իր վաղամեռիկ կնոջ՝ Սաթենիկ Տոնոյանի: Եկեղեցին նախագծել է «Երանգ» ՍՊԸ

³⁸ Տէն ՍԱՄՎԵԼ ՍԱՐԿԱՎԱՆ ՍԱՐԳՍՅԱՆ, Հիմնարկների արարողություն Կրասար համայնքում, Ս. Յոթ Վերք, ԺԷ. տարի, թիվ 8 (200), օգոստոս, 2016. <http://www.yotverk.am/datei/160831/s160804.htm>:

³⁹ Տէն Ա.Լ. ԿԱՂՋԱՆՅԱՆ, Ապաշխարենք կառուցելով. Կրասար գյուղում օծվեց Սուրբ Բարսեղ եկեղեցին, Ս. Յոթ Վերք, ԺԷ. տարի, թիվ 7 (207), հուլիս, 2017. <http://www.yotverk.am/datei/170831/s170801.htm>, տէն նաեւ Ա. ՄԽՈՅԱՆ, Կրասար գյուղը նոր եկեղեցի ունի. <https://armenpress.am/arm/news/900282/krasar-gyuxy-nor-ekexeci-uni.html>. «Կրասարը նոր եկեղեցի ունի». <http://shirak.mtad.am/news/item/2017/07/29/krasarek/>, https://www.youtube.com/watch?v=HGB_T0TNn90&feature=emb_logo:

⁴⁰ Տէն Ա.Լ. ԿԱՂՋԱՆՅԱՆ, Հայկավանում օծվեց Սուրբ Խաչ եկեղեցին, Ս. Յոթ Վերք, Թ. տարի, թիվ 11 (107), նոյեմբեր, 2008. <http://yotverk.am/datei/081131/s081104.htm>:

տնօրեն Անատոլի Դոգուզովը⁴¹։ Ղարիբջանյանի Ս. Հոգի եկեղեցու հիմնարկերի արարողությունը կատարել է 2007 թ. մայիսի 4-ին⁴², իսկ օծման հանդիսավոր արարողությունը՝ 2013 թ. օգոստոսի 31-ին⁴³։ Ս. Հոգի եկեղեցին խաչածեղ կենտրոնագմբեթ հորինվածքով կառույց է։ Մուտքն արեւմտյան կողմից է։ Եկեղեցին լուսավորվում է խաչաթեղի հյուսիսային եւ հարավային ճակատների մեկական նեղ, երկարավուն եւ գմբեթի թմբուկի լուսամուտներով։

Նշենք, որ հայ իրականության մեջ շատ չեն Սուրբ Հոգի անունով եկեղեցիները։ Այս անունով եկեղեցիներ են հիշատակված Կիլիկիայում՝ Սիս մայրաքաղաքում, Գոշավանքի համալիրի կազմում մի փայտաշեն եկեղեցի, որը չի պահպանվել, եւ 1714 թվականից Ամստերդամում հիշատակվող եւ այժմ էլ գործող հայկական եկեղեցին։

Շիրակավանի Սուրբ Աստվածածին եկեղեցի

Շիրակավանը վաղուց եկեղեցի ունեցել է։ Սակայն Ախուրյանի ջրամբարի կառուցման հետեւանքով, երբ գյուղը տեղափոխեցին, եկեղեցին միայնակ, առանց աղոթքի ու աղոթողի է մնացել, դարձել «արտասովոր» եկեղեցի, հետո անցել ջրի տակ։ Պատմում են, որ մի օր սահմանապահները եկել հայտնել են, թե ջրի տակից լույս է ճառագում։ Գյուղից ու այլ բնակավայրերից շատերն են գնացել ու տեսել այդ իրական հրաշքը. ջրի տակից վառ լույս էր արձակվում՝ հենց նույն տեղից, որտեղ եկեղեցու խորանն էր։ Հետագայում եկեղեցու բոլոր քարերը մեկ առ մեկ դուրս են բերվել՝ նոր եկեղեցի կառուցելու նպատակով⁴⁴։

Շիրակավանի Ս. Աստվածածին եկեղեցին 2016 թ. կառուցվել է Մոսկվայում հաստատված, ծնունդով շիրակավանցի Արթուր, Վահան եւ Արման Թավրիզյան եղբայրների բարերարությունից ու համայնքապետ Մարատ Մկրտչյանի ջանքերով՝ ի հիշատակ բարերարների հոր՝ Ստյոպա Թավրիզյանի։ Եկեղեցին նախագծել է ճարտարապետ Ռաֆայել Եղոյանը։ Եկեղեցու հիմնարկերի արարողությունը կատարվել է 2015 թ. հունիսի

⁴¹ Տես Մ. ՄԱՐԻՈՍՅԱՆ, Վ. ՍԱՐԻՍՅԱՆ, Շիրակի նոր եկեղեցիները. «սիրուն ժամից» մինչեւ բանտի աղոթատուն. <https://hetq.am/hy/article/73775>։

⁴² Տես «Հիմնարկեր Ղարիբջանյան գյուղում», Ս. Յոթ Վերք, Լ. տարի, թիվ 5 (89), մայիս, 2007. <http://www.yotverk.am/datei/070531/s070505.htm>։

⁴³ Տես Ա. ԿԱԶՎԱՆՅԱՆ, «Եթէ ուրուք գործն գոր շինեաց՝ կացցէ, վարձս առցէ». Ղարիբջանյանում օծվեց Սուրբ Հոգի եկեղեցին, Ս. Յոթ Վերք, ԺԴ. տարի, թիվ 9 (165), սեպտեմբեր, 2013. <http://www.yotverk.am/datei/130931/s130903.htm>։

⁴⁴ Տես «Լույս արձակող եկեղեցին», <https://armeniasputnik.am/society/20160604/3745359.html>։

4-ին⁴⁵: Ս. Աստվածածին եկեղեցին երկու սյունաշարով բաժանված քառանկյունի սրահ է (բազիլիկ հորինվածք), կառուցված է կարմիր ու սև սրբատաշ քարերով, ունի երկու դուռ: Հարավային կողմում կա մեծ կամարակապ երեք լուսամուտ, իսկ դռան աջ եւ ձախ կողմերում՝ եւս երկուսը, որոնք նեղ են ու երկարավուն: Արեւմտյան կողմին կից է զանգակատունը, որի վրա բարձրանում է ութսյունանի բոլորաշեն գմբեթը: 2016 թ. փետրվարի 6-ին Շիրակի թեմի առաջնորդ Գերաշնորհ Տեր Միքայել եպիսկոպոս Աջապահյանն օծել է եկեղեցու խաչը եւ զանգը⁴⁶, իսկ հունիսի 4-ին⁴⁷ կատարել Ս. Աստվածածին եկեղեցու նավակատյաց հանդեսը:

Սպանդարյանի Սուրբ Ամենափրկիչ եկեղեցի

Սպանդարյանի Ս. Ամենափրկիչ եկեղեցին կառուցվել է 2001 թ.՝ համայնքի նախկին բնակիչ Արտուշ Մկրտչյանի եւ իր որդիների բարերարությամբ: Պարսպապատման աշխատանքները կատարվել են Հովիկ Սարգսյանի հովանավորությամբ: Ս. Ամենափրկիչ եկեղեցին օծվել է 2001 թ. նոյեմբերի 6-ին⁴⁸՝ ձեռամբ Տեր Գրիգորիս արքեպիսկոպոս Բունիաթյանի: Ավելի ուշ Ակսել Ստեփանյանը, որը 2016 թ. եկեղեցու խաչքավորն էր, խաչ ու զանգ է նվիրել Ս. Ամենափրկիչ եկեղեցուն⁴⁹: Զանգն օծվել է 2016 թ. մայիսի 23-ին⁵⁰:

⁴⁵ Տէս Ա. Մեռնա, Շիրակական համայնքում եկեղեցի է կառուցվում. <https://armenpress.am/arm/news/807950.html>. ՎԱՐԿԱՆ ՍՐԿ. ԱԼԵՔՍԱՆԴՐՅԱՆ, Կառուցվելիք եկեղեցու հիմնարկերի արարողություն Շիրակական համայնքում, Ս. Յոթ Վերք, ԺԶ. տարի, թիվ 6 (186), հունիս, 2015. <http://www.yotverk.am/datei/150631/s150604.htm>:

⁴⁶ Տէս Ա. ՄԱՐԿՍ ՍՐԿ. ՍԱՐԳՍՅԱՆ, Խաչի եւ զանգի օծում Շիրակական համայնքում, Ս. Յոթ Վերք, ԺԶ. տարի, թիվ 2 (194), փետրվար, 2016. <http://www.yotverk.am/datei/160231/s160202.htm>:

⁴⁷ Տէս Ա. ՎԱԶԳԱՆՅԱՆ, «Տէր, բարութ է մեզ աստ լինել». օծվեց Շիրակականի նորակառույց եկեղեցին, Ս. Յոթ Վերք, ԺԶ. տարի, թիվ 6 (198), հունիս, 2016. <http://www.yotverk.am/datei/160631/s160603.htm>. «Շիրակական համայնքում բացվեց «Սուրբ Աստվածածին» եկեղեցին», <http://shirak.mtad.am/news/item/2016/06/04/sirakavan/>. <https://www.youtube.com/watch?v=oCBEPJlaCYg>. <https://www.youtube.com/watch?v=5Fe6KqxyoHc>:

⁴⁸ Տէս Պ. Հոգեւոր-եկեղեցական կյանք», էջմիածին, Ա., 2002, էջ 32. Շիրակի թեմ-էջմիածին, Ա., 2002, էջ 62. [http://tert.nla.am/archive/HGG%20AMSAGIR/echmiadzin-vagharshapat/2002/2002\(1\).pdf](http://tert.nla.am/archive/HGG%20AMSAGIR/echmiadzin-vagharshapat/2002/2002(1).pdf):

⁴⁹ Տէս Մ. ՄԱՐԻՈՍՅԱՆ, Վ. ՍԱՐԴԻՍՅԱՆ, Շիրակի նոր եկեղեցիները. «սիրուն ժամից» մինչեւ բանտի աղոթատուն, <https://hetq.am/hy/article/73775>. նաեւ՝ Շիրակի մարզի Սպանդարյան գյուղի Սուրբ Ամենափրկիչ եկեղեցու զանգի տեղադրումը, <https://www.youtube.com/watch?v=E2gOTYOBhJI>:

⁵⁰ Տէս ԼԵՐՈՆ ՔԱՀԱՆԱ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ, Զանգի օծում Արթիկի թեմի Սպանդարյան համայնքում, Ս. Յոթ Վերք, ԺԶ. տարի, թիվ 5 (197), մայիս, 2016, <http://www.yotverk.am/datei/160531/s160506.htm>:

Ոսկեհասկի Սուրբ Նարեկ եկեղեցի

Ոսկեհասկի Ս. Նարեկ եկեղեցին կառուցվել է Մոսկվայում բնակվող Մխիթարյան ընտանիքի բարերարությունից: Եկեղեցին, ձեռամբ Գուգարաց թեմի բարեխնամ առաջնորդ Տեր Սեպուհ եպիսկոպոս Զուլչյանի, օծվել է 2005 թ. հուլիսի 10-ին⁵¹ եւ իր հյուրընկալ դռներն է բացել բարեպաշտ հայորդիներին առջեւ:

Ոսկեհասկի Սուրբ Ոսկեկող Ավետարան եկեղեցի

Ոսկեհասկի Ս. Ոսկեկող Ավետարան եկեղեցին կառուցվել է 2015 թ.՝ Վարդան Ասատրյանի բարերարությունից: Եկեղեցին կառուցվել է ընտանեկան սրբություն «Ոսկեկող Ավետարան»-ի⁵² պատվին: Ավետարանը տպագրվել է 1732 թ. Վենետիկում, ապա հայտնվել Մշո Ալվառինջ գյուղում, անցել գաղթի ճամփաներով, հասել Գյումրի, այնուհետեւ հանգրվանել Ոսկեհասկում: Եկեղեցին նախագծել է ճարտարապետ Վարդան Շախուլյանը, իսկ շինարարական աշխատանքները ղեկավարել է Գուրգեն Մարտիրկյանը⁵³: Ս. Ոսկեկող Ավետարան եկեղեցին ունի խաչաձև կենտրոնագմբեթ հորինվածք: Կառուցվել է սրբատաշ դեղնավուն տուֆով: Մատուռը մեծ հանդիսությունից բացվել է 2017 թ. հունվարի 13-ին⁵⁴:

Այսպիսով՝ 1991 թ. հետո նորանկախ Հայաստանի Հանրապետությունում հայկական եկեղեցական ճարտարապետությունը վերածնունդ, ապա նաեւ վերելքի նոր շրջան ապրեց Գարեգին Բ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի գահակալության տարիներին՝ ունենալով Վեհափառ Հայրապետի օրհնանքն ու հոգածությունը մեր հավատքի հնօրյա եւ նորօրյա տաճարների հանդեպ: Ժամանակակից հայ ճարտարապետներն ու վարպետ-շինարարները, կիրառելով նոր հնարներ, լուծումներ ու մտահղացումներ, նորակառույց եկեղեցիները, այդ թվում նաեւ Շիրակի մարզի

⁵¹ Տե՛ս Ա. ԿԱՂԶԱՆՅԱՆ, *Օծվեց Ոսկեհասկի Ս. Նարեկ մատուռը*, Ս. Յոթ Վերք, Զ. տարի, թիվ 7 (67), հուլիս, 2005, <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:vS8zzB2euJgJ:www.yotverk.am/datei/050731/s050704.htm+&cd=2&hl=en&ct=clnk&gl=am>:

⁵² Ավետարանի մասին տե՛ս «Ոսկեկող Ավետարան եկեղեցի (Ոսկեհասկ)» ֆիլմը (սցենարի հեղինակ եւ ռեժիսոր՝ Արթուր Էդար, գլխավոր օպերատոր՝ Մարտին Սուքիասյան), <https://www.youtube.com/watch?v=nAzbvAGbbIQ>:

⁵³ Տե՛ս Ռ. ԱՎԱԳՅԱՆ, *Ոսկեկող Ավետարան, Երեւան, 2017, էջ 12–13*:

⁵⁴ Տե՛ս «Մատուռի բացման արարողություն Ոսկեհասկ գյուղում», <http://shirak.mtad.am/news/item/2017/01/13/voske/>, https://www.youtube.com/watch?time_continue=35&v=rQczsM30RaE&feature=emb_logo:

եկեղեցիները, գլխավորապես նախագծում եւ կառուցում են՝ պահպանելով ու զարգացնելով հայկական միջնադարյան եկեղեցական ճարտարապետության լավագույն ավանդները:

РЕЗЮМЕ

Архитектурная школа Ширака (Ани-Ширак) с ее талантливыми архитекторами, мастерами-строителями и мастерами хачкаров занимает поистине почетное место в истории средневекового армянского церковного зодчества. Представители этой архитектурной школы оставили свой бессмертный след в монастырях средневекового армянского церковного зодчества и подняли армянскую церковную архитектуру на новый уровень.

С 1991 года современные армянские архитекторы и мастера-строители, применяя новые технологии, решения и идеи, главным образом проектируют и строят новые церкви, в том числе храмы Ширакской области, сохраняя и развивая лучшие традиции средневековой армянской церковной архитектуры.

В рамках статьи мы попытались представить нововозведенные церкви и часовни Ширакской области Республики Армения (Св. Рипсима в Гюмри, Св. Акопа Мцбнеци, Св. Саркиса в воинской части противовоздушной обороны, Св. Саркиса, Св. Минаса, Свв. Мучеников, Св. Вартана в Анушаване, Св. Григория Просветителя в Уголовно-исполнительном центре в Артике, Св. Иоанна Предтечи (Карапет) в Гташене, Св. Саркиса в Егнаджуре, Св. Креста в Зуйгагбюре, Свв. Вардананц в Лернакерте, Св. Нарека в Какавасаре, Св. Барсега в Красаре, Сурб Хач Аветаран в Айкаване, Св. Духа в Гарибджаняне, Пресвятой Богоматери в Ширакаване, Св. Всеспасителя в Спандаряне, Св. Нарека и Сурб Воскекох Аветаран в Воскехаске). В статье мы коснулись архитектурных форм вышеупомянутых церквей и часовен, истории строительства и связанных с этим других вопросов.

SUMMARY

In the history of the medieval Armenian church architecture, the architectural school of Shirak (Ani-Shirak), with its talented architects, master builders and khachkar (cross-stone) masters, has a truly honorable place. Representatives of this

architectural school left an ever-living memory in the medieval Armenian church architecture and raised it to a new level.

In 1991, in the newly independent Republic of Armenia, the Armenian church architecture experienced a revival, a new period of growth. So far, modern Armenian architects and master builders, applying new technologies, solutions and ideas, newly built churches, including the churches of Shirak province, have been mainly engaged in designing and building, by preserving and developing the best traditions of the medieval Armenian church architecture.

In this article we tried to present the newly built churches and chapels of Shirak province of Armenia, and touched upon their architectural forms, history of construction and other related issues.

